

De handelsstad Kampen

Meer dan Hanzestad

door Michiel van Wijngaarden

De link tussen Kampen en de Hanze zal voor veel lezers niet onbekend zijn. In het Kamper straatbeeld is de Hanze duidelijk aanwezig. Denk bijvoorbeeld aan de Hanzebankjes die her en der in het stadscentrum toeristen en andere voorbijgangers uitnodigen te gaan zitten.¹ Een andere zichtbare verwijzing naar het Hanzeverleden in Kampen is de Kamper Kogge. Deze replica van een kogge, het symbool van de Hanze, ligt al meer dan twintig jaar in de Buitenhaven. Hoe mooi was het dat een jaar voor de Internationale Hanzedagen ter hoogte van het voormalig Berkterrein, en vlakbij de replica, een kogge uit de bodem van de IJssel werd gelicht. Deze werd gedoopt de IJsselkogge² en gaf nogmaals veel aandacht aan de rol van Kampen in de Hanze. Natuurlijk is deze aandacht terecht! Kampen heeft een rijk Hanzeverleden.

Opvallend is dat de naam tegenwoordig ‘overal’ voor wordt gebruikt. Zo heeft Kampen een Hanzewijk en zijn er bijvoorbeeld een Gezondheidscentrum De Hanze en een Party- en Zalencentrum De Leuke Hanzestad. De naamgeving zal vooral gebaseerd zijn op het oudere (positieve) beeld van de Hanze als een strak georganiseerd handelsverbond, dat door samenwerking succesvol is geweest en lang heeft kunnen bestaan. Positieve connotaties als ondernemerschap en durf worden vandaag de dag maar al te graag verbonden aan de Hanze.³

In het verleden is de Hanze vaak als ‘verbond’ omschreven en deze uitleg zie je in boeken en op websites nog steeds terugkomen. Deze visie op de Hanze is de afgelopen jaren echter flink gewijzigd. In dit artikel wil ik eerst weergeven wat de traditionele visie op de Hanze was en hoe deze de laatste jaren is gewijzigd. Aan de hand van een aantal momenten uit de Hanzegeschiedenis wil ik vervolgens laten zien wat deze nieuwe gedachte betekent voor de rol die Kampen binnen de Hanze en in de handel in het algemeen heeft gehad.

De Kamper Kogge op de IJssel voor Kampen. Foto Freddy Schinkel.

De Hanze

Over de Hanze is erg veel geschreven en er wordt nog steeds veel onderzoek naar gedaan.⁴ De laatste jaren is de visie op de Hanze veranderd.⁵ Ik zal kort beschrijven hoe de Hanze de laatste jaren door veel historici wordt begrepen. Voor meer diepgang verwijs ik graag naar recente literatuur.⁶

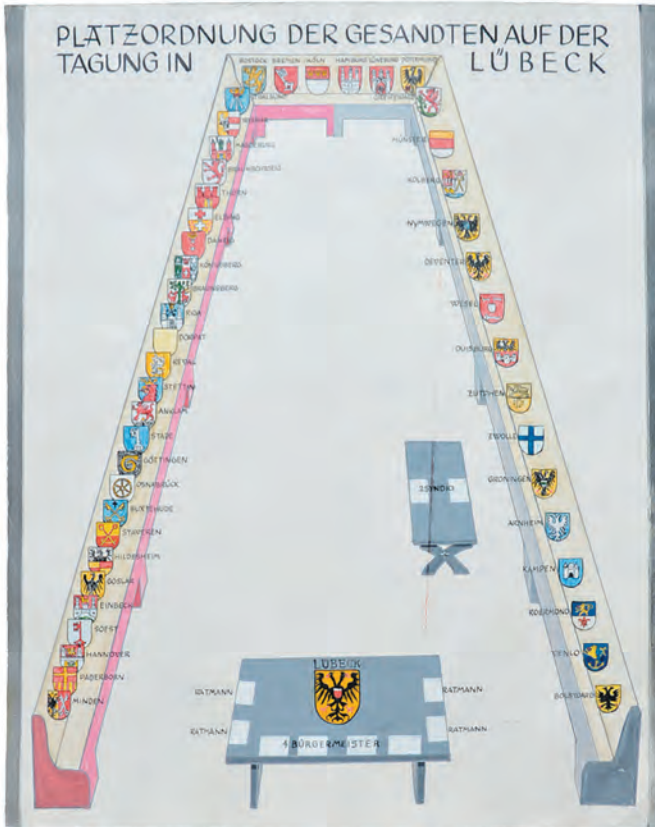
Traditioneel werd de Hanze door historici omschreven als een handelsverbond waar veel steden (Hanzesteden) lid van waren. Door samen te werken profiteerden zij allemaal van door de Hanze verworven handelsprivileges. Het is begrijpelijk om dan te stellen dat kooplieden en stadsbesturen zich in de Hanze verbonden.

Toch laat het karakter van de Hanze zich niet goed beschrijven als een verbond. Typische kenmerken van een verbond ontbreken namelijk, zoals een stichtingsakte met deelnemers die beschreven staan en het verdrag gezegeld hebben. De Hanze is juist meer geleidelijk ontstaan, in eerste instantie als een samenwerkingsverband tussen groepen kooplieden. Daarna, wanneer de stadsbesturen gezamenlijk de belangen van hun kooplieden gaan verdedigen, als een stedenhanze.⁷ Dat samenwerken komt ook terug in de naamgeving. De term *hanze* betekent niets meer dan een samenwerkende groep kooplieden. Ze verkeerden 'in een hanze', met wie zij gezamenlijk

optrokken voor veiligheid.⁸ Daarnaast had je als groep ook meer kans om handelsprivileges te verwerven en te behouden. Met deze uitleg is het voor te stellen dat er heel veel *hanzes* bestonden.

Al in de 12de eeuw waren er meerdere *hanzes* actief. In de loop van de 13de eeuw gingen stadsbestuurders uit verschillende steden steeds vaker samenwerken om zich in te zetten voor hun kooplieden. Daaruit kwam de Duitse Hanze voort, tegenwoordig bekend als de Hanze. Als je uit het Duitse Rijk (ook wel het Heilige Roomse Rijk genoemd) kwam en dus onder de jurisdictie van de keizer viel, mocht je als koopman deelnemen aan deze groep. Alle kooplieden uit het Duitse Rijk konden dus van de Hanzepriileges gebruikmaken.⁹ Je zou denken dat taal een groot probleem zou zijn in zo'n uitgestrekt gebied, maar de taal die in een stad als Kampen werd gesproken was goed verstaanbaar voor de handelaren in het Oostzeegebied.¹⁰ Op het hoogtepunt van de Hanze waren ongeveer 250 steden uit het noorden van het voormalige Duitse Rijk betrokken bij de Hanze. Het gebied waar die steden lagen strekte zich grofweg uit tussen de tegenwoordige Baltische Staten in het oosten, de Noordzee in het westen, de Oostzee in het noorden en de lijn Dinant-Krakau in het zuiden. Daarnaast waren er zogenoemde kantoren buiten dit gebied, waarvan Brugge, Londen, Bergen in Noorwegen en Novgorod in Rusland de grootste en bekendste waren. Het handelsnetwerk van de Hanze was gebaseerd op een systeem van stapelmarkten en de hierboven genoemde kantoren. Het was de bedoeling dat alle hanzeatische handel in deze kantoren en stapelmarkten geconcentreerd was, zodat de Hanze de handelsroutes tussen het Baltisch gebied en het westen kon domineren.¹¹ Kamper vrachtaarders vervoerden de goederen van en naar de stapelmarkten en speelden een belangrijke rol in dit handelsnetwerk.

Om zo'n groot handelsgebied te kunnen beheersen was er veel onderling overleg nodig. Lübeck was een belangrijke Hanzestad waar de meeste vergaderingen (Hanzedagen) plaatsvonden. Dit was een reden waarom deze stad traditioneel als hoofd van de Hanze werd gezien. Hierdoor ontstond het beeld van een *top-down* besluitvorming met de Hanzedag aan de top en het stadsbestuur onderop. Daartussen bevonden zich de drittel-, kwartier- en regionale vergaderingen.¹² Historici zijn het er tegenwoordig echter over eens dat het vooral een *bottom-up* organisatie was. Stadsbesturen besloten of ze wel of niet een afgevaardigde naar de Hanzedag stuurden. Steden konden hun eigen koers varen als de belangen van andere Hanzesteden in strijd waren met de eigen belangen. Afwezigheid op Hanzevergaderingen en je afzijdigheid van de daar genomen besluiten betekende niet dat het gebruikma-

Een 19de-eeuwse verbeelding van de verdeling van de zitplaatsen van de afgevaardigden uit de verschillende steden tijdens een Hanzevergadering. Dit is geen weergave van een vergadering die daadwerkelijk heeft plaatsgevonden, want er is geen bijeenkomst bekend waarop zoveel steden aanwezig waren. De hoogst bekende opkomst was in 1447, toen er 39 delegaties in Lübeck bijeenkwamen. Stadsarchief Kampen, K000117. De plaat is door het Rheinisches Bildarchiv in het Kölnisches Stadtmuseum geschenken aan de heer Don (archivaris te Kampen). Onbekend is wanneer deze schenking plaatsvond.

ken van Hanzeprivileges op het spel stond. Zo'n structuur maakt duidelijk dat er geen sprake was van een strakke leiding van bovenaf, maar eerder van flexibele deelname. Een handelsnetwerk dat voor een stad alleen bestond als het deelnam.¹³ Anders gezegd, de Hanze bestond eigenlijk alleen als de eigenbelangen van meerdere steden samenvielen en er dus sprake van een samenwerking was. Op die manier kan de Hanze gezien worden als een los georganiseerd handelsnetwerk in het noorden van het Duitse Rijk waarvan de grootte en de deelname op elk moment kon veranderen. Door deze flexibiliteit was de Hanze redelijk ongreepbaar en heeft het tot in de 17de eeuw kunnen bestaan.¹⁴

Het karakter van de Hanze veranderde wel in de loop van de eeuwen. Het moest zich namelijk verdedigen tegen opkomende staten die modernere visies op bestuur, handel en diplomatie hadden. Dit betekende dat de Hanze

Deze drinkhoorn van het Sint Anna- of Rijnschip-persgilde uit 1369 staat symbool voor de machtige handelspositie van Kampen in de 14de eeuw. Collectie en foto Stedelijk Museum Kampen.

zich toch sterker moest verbinden en eigenlijk steeds meer transformeerde van een belangengemeenschap voor kooplieden naar een verbond.¹⁵ De vorming van de Hanzeatische Confederatie van 1557 is daar een goed voorbeeld van. Deze Confederatie was een poging om de Hanze tegen de opkomende staten te beschermen. Niet alleen moesten de leden de privileges en kantoren van de Hanze verdedigen, ook was het de bedoeling gezamenlijk op te komen tegen een gewapende overval op één van de aangesloten leden.¹⁶ Er werden lijsten opgesteld met steden die tot de Hanze werden gerekend.¹⁷ Al deze maatregelen om tot een hechtere en sterkere handelsgemeenschap te komen, hebben de neergang van de Hanze echter niet kunnen stoppen. Het toont tegelijk aan dat de kracht van de Hanze juist in de flexibiliteit lag.

Handelsstad Kampen

In de 13de eeuw kwamen de IJsselsteden in het Europese handelsleven naar voren. Een belangrijke handelsverbinding was die met Westfalen en het Rijnland. Daarnaast namen kooplieden uit de IJsselregio ook deel aan het

handelsverkeer over zee met het Oostzeegebied, met Engeland, Vlaanderen en het Iberisch schiereiland. Van alle steden aan de Zuiderzee en langs de IJssel kende Kampen de snelste ontwikkeling als handelsstad, mede door de ontwikkeling van de kogge. In de 14de eeuw ontwikkelde Kampen zich zelfs tot het belangrijkste centrum van handel en scheepvaart in de Noordelijke Nederlanden.¹⁸ Kamper schippers waren vooral actief als vrachtvaarders van typisch hanzeatische bulkgoederen als haring, hout, graan en zout, waarbij hun eigen stad soms helemaal niet werd aangedaan.¹⁹

Bekend zijn de privileges uit 1251 van de Deense koning Abel die de Ommelandvaarders, de schippers die om Jutland naar de Oostzeelanden voeren, toegang verschafte tot de vishandel op Schonen in Zuid-Zweden.²⁰ Kampenaren worden niet genoemd, maar het feit dat het privilege in het Stadsarchief bewaard wordt, maakt aannemelijk dat ook de Kamper kooplieden aan deze Ommelandvaart deelnamen. De Ommelandvaart staat trouwens los van de Hanze, maar is een goed voorbeeld van een groep samenwerkende kooplieden, een *hanze*.

Naast hun actieve deelname aan de Ommelandvaart verwierven Kamper kooplieden ook zelfstandig (handels)privileges. Zo is Kampen een van de steden die in 1276 van de graaf van Holland onder andere bepaalde voorrechten betreffende bij schipbreuk verloren goederen verkrijgt.²¹ Dit betekent dat kooplieden uit Kampen in de 13de eeuw handeldreven in het graafschap Holland. In deze periode waren er ook al goede betrekkingen met de Wendische steden.²² In 1293 sloot Kampen bijvoorbeeld een verdrag met Stavoren en de vijf Wendische steden Lübeck, Wismar, Rostock, Stralsund en Greifswald tegen de Noorse koning.²³ Een jaar later erkende Kampen samen met Zwolle in een bedankbrief Lübeck als hun leider. Lübeck had de oude zeerechten verdedigd²⁴ en die hielden in dat kooplieden uit steden langs de Oostzeekust niet in de Noordzee mochten komen en Friezen (lees: Hollanders) en Vlamingen niet naar de Oostzee mochten zeilen.²⁵ Zwolle en Kampen mochten dat dus wel en kwamen daarmee op de westelijke grens van het Hanzegebied te liggen. Deze geografische positie was belangrijk voor de rol die Kampen binnen en buiten de Hanze kon gaan spelen. Die oude zeerechten stammen trouwens van voor ongeveer 1200, toen schepen eenvoudigweg nog niet in elkaars vaarwater *konden* komen. Vanaf circa 1300 was dat anders en was deze verdeling moeilijk te handhaven. We lazten al eerder dat de IJsselregio nauw was verbonden met Westfalen, met steden als Keulen en Dortmund. De IJssel fungeerde voor kooplieden uit deze Duitse regio als een handelsroute via de Zuiderzee naar Engeland en de Oostzee.

Acte uit 1347 waarbij Willem van Beieren, graaf van Holland, de burgers van Kampen tolvrijheid verleent. Met daaraan bevestigd de herbevestiging van het privilege door de Hollandse graaf Aalbrecht van Beieren in 1360. Deze door insnijding aan elkaar bevestigde oorkondes wordt een transfix genoemd. Stadsarchief Kampen, Oud Archief, inv.nr 2046, reg.nrs. 61 en 69.

Kampen speelde daarin een voorname rol. In 1304 sloot het een handelsverdrag met Dortmund en in een Kamper toltarief van circa 1340 werden de Westfalen als eerste genoemd. Kampen was de belangrijkste haven voor verscheppingen naar het Oostzeegebied.²⁶

Uit de periode 1340-1350 liggen meerdere oorkondes in het Stadsarchief van Kampen waarin tolvrijheid aan Kampen wordt verleend. In 1343 en 1344 geeft Stavoren tolvrijheid aan poorters uit Kampen.²⁷ In 1347 schenkt Willem, hertog van Beieren aan burgers van Kampen dat 'si met alle horen goede tolevry varen zullen voir bi alle onse tollon van allen onsen landen'.²⁸ In de 14de eeuw waren kooplieden uit Kampen ook regelmatige bezoekers van Pruisische en Lijflandse steden.²⁹ Ze waren in het hele Hanzegebied aanwezig.³⁰ Duidelijk is dat kooplieden uit Kampen in de 13de en 14de eeuw zelfstandig handelden, maar ook samen met kooplieden uit andere steden privileges bemachtigden.

Kampen en de Hanze

In 1358-1360 speelde er een conflict tussen de Hanze en Vlaanderen. In deze periode staat Kampen in vriendschappelijke verhouding met steden in Noord-Duitsland die tot de kern van de Hanze worden gerekend. Al in

Voor- en achterzijde van het zegel van Erik, koning der Denen en Slaven. Hij was de koning die de privileges van Kampen op Schonen in 1307 bevestigde. Stadsarchief Kampen, Oud Archief, inv.nr. 2012, reg.nr. 18.

1307 had Kampen als een van de eerste steden een eigen *vitte* op Schonen in Zuid-Zweden, waar de grootste jaarmarkt van Noord-Europa plaatsvond. Een *vitte* was een afgebakend gebied waar het eigen stedelijk recht gold. Kooplieden uit alle windstreken trokken naar deze jaarmarkt.³¹ Hier zullen Kamper kooplieden ook handel hebben gedreven met hanzeatische kooplui. De voortdurende bevestiging van haar privileges op Schonen, waar de activiteiten van de Kamper kooplui zich concentreerde in de eigen *vitte*, tonen dat dit een van de pijlers van haar economische bloei was. Ondanks de goede band met Hanzesteden steunde Kampen de Hanze echter niet in het conflict met Vlaanderen over handelsprivileges in de periode 1358-1360, dat uiteindelijk uitmondde in een handelsboycot. We hebben gezien dat Kampen al in de 13de eeuw privileges in Holland genoot. Door de afzijdige houding van de stad tijdens de handelsboycot wist zij haar privileges in Holland te behouden.³² Een afzijdige houding alleen is echter niet voldoende voor het verkrijgen van voorrechten. Het geeft ook aan dat Kampen in deze periode een grote speler in de handel was. Het is veelzeggend dat Kampen in 1359, dus tijdens de boycot, zelfstandig privileges in Vlaanderen verwierf. Op 13 mei 1361 ontvingen kooplieden uit Kampen zelfs nog meer handelsvoorrechten van graaf Lodewijk III van Vlaanderen.³³ Kampen verkeerde in de luxepositie dat ze zowel nauw samenwerkte met hanzeatische kooplieden als onafhankelijk van de Hanze eigen handelsprivileges verwierf.³⁴ De eigenbelangen wogen regelmatig zwaarder dan de algemene Hanzebelangen.

Vredesverdrag tussen koning Waldemar van Denemarken en de stad Kampen, gesloten te Stralsund op 24 mei 1370. Stadsarchief Kampen, Oud Archief, inv.nr. 2034, reg.nr. 89.

Een aantal jaren later, in 1367, werd onder leiding van Lübeck op een Hanzedag in Keulen een grote anti-Deense coalitie gevormd, de Keulse Confederatie. Het doel was om de Deense koning Waldemar IV Atterdag met militaire middelen te dwingen zijn agressieve expansiepolitiek op te geven. Kampen, dat zich een paar jaar daarvoor nog afzijdig hield in het conflict tussen de Hanze en Vlaanderen, had een fors aandeel in de uitrusting van de vloot van de Confederatie. In een eerdere hanzeatische operatie tegen de Deense koning had Kampen zich nog afzijdig gehouden. De IJsselstad besloot in 1367 wel samen te werken met hanzeatische steden, omdat Waldemar ook de Kamper privileges schond. De handelsbelangen in het Oostzeegebied van alle deelnemers aan de Confederatie werden bedreigd. Net als de Noord-Duitse steden had ook Kampen belang bij een ongestoorde handel in dit gebied. Kampen droeg met een kogge en twee rijnschepen met 150

man meer bij dan de steden Dordrecht, Amsterdam, Staveren en Harderwijk gezamenlijk. In de internationale vrachtaart was Kampen in deze tijd de belangrijkste speler en had het weinig concurrentie. In correspondentie uit 1368 over het conflict met Waldemar IV spreken de Wendische steden zelfs van 'de van Kampen unde ere hulperen van der Südersee'.³⁵ De vloot van de Keulse Confederatie versloeg Denemarken. De vrede van Stralsund, die in 1370 werd ondertekend, bevestigde de handelsprivileges van de Hanze. Johannes Rughe uit Stralsund en Gosewinus Ludikenssoen uit Kampen traden namens de steden als woordvoerders op in de onderhandelingen met Denemarken. Dit verklaart waarom van het uiteindelijk te Stralsund gesloten vredesverdrag, niet alleen een exemplaar in Denemarken, maar ook in Kampen aanwezig is. Dit wijst ook op de bijzondere status die de IJsselstad in deze periode had.³⁶ De Confederatie bestond overigens niet alleen uit voor ons traditionele Hanzesteden, maar ook uit Zeeuwse en Hollandse steden.³⁷ Dat betekent niet dat het een verbond tussen Hanzesteden en niet-Hanzesteden was. We hebben eerder gelezen dat alle kooplieden uit het Duitse Rijk, dus ook uit Zeeland en Holland, gebruik konden maken van de Hanzeprivileges. Daarnaast was het Oostzeegebied ook voor Zeeuwen en Hollanders in deze periode een belangrijk handelsgebied geworden.³⁸ Zeeuwen en Hollanders waren met andere woorden in die tijd net zo hanzeïsch als Kampen en de Wendische steden.³⁹ Het was een gelegenheidsverbond, een tijdelijke *hanze*, van steden met dezelfde belangen in het Oostzeegebied.

Kampen en Holland

Zeeroverij en kaapvaart was vanaf circa 1390 een groot probleem in de Oostzee. Alle steden die handeldreven met het Oostzeegebied hadden daar last van. Daarom probeerde de Hanzedag van 1395 een militair verbond, zoals de Keulse Confederatie, op te stellen. Door de spanningen tussen Albrecht van Beieren, graaf van Holland en Zeeland, en de Friezen, hielden de Hollanders en Zeeuwen zich dit keer afzijdig. Uiteraard zullen ook Hollanders en Zeeuwen veel last van de zeeroverij hebben gehad, maar ze kozen ervoor loyaal te blijven aan hun graaf.⁴⁰ We zien hier dat de belangen van steden in het Duitse Rijk niet altijd overeenkwamen.

De spanningen tussen Albrecht van Beieren en Friesland leidden uiteindelijk in 1396-1400 tot de Hollands-Friese oorlog. Na 1400 neemt de verwijdering tussen Holland en de Hanze toe.⁴¹ Kampen kwam steeds duidelijker op het grensgebied van de Hanze te liggen. De 15de eeuw kenmerkt zich door een sterk groeiend Holland en als reactie daarop pogingen van Lübeck om de

Hanze strakker te organiseren. Kampen is aan het begin van de 15de eeuw een machtige handelsstad met handelscontacten in Holland en in het Hanzegebied en laveert opportunistisch tussen beide concurrenten. Op de algemene Hanzevergadering van 1418 kwam een organisatorische verandering tot stand door de aanvaarding van het zogenaamde Grote Statuut, dat kan gelden als 'grondwet' van de Hanze in eigenlijke zin. Het recht om koophandel te bedrijven werd voortaan voorbehouden aan de burgers van de aangesloten steden. Ook werden steden nu geacht officieel hanzelid te worden.⁴² Dit alles met als doel sterker tegen bijvoorbeeld het opkomende Holland te kunnen staan. De Hanze realiseerde zich dat het een gelijkwaardige concurrent in het Oostzeegebied had gekregen.

Kampen bleef zich in de eerste decennia van de 15de eeuw wat afzijdig houden van de strakker georganiseerde Hanze. Van 1407-1441 bezocht Kampen geen enkele Hanzedag. Na de verwijdering tussen Holland en de Hanze bleef Kampen in druk verkeer met Holland. Kamper schippers genoten in Holland vrijstelling van tol. In 1423 verklaart graaf Jan van Beieren dat de stad geen ankeragegeld in Holland en Zeeland hoeft te betalen, omdat 'sy in der Hanze niet en behoeren noch en sijn'. Dit privilege wordt in 1436 herbevestigd.⁴³ Kampen wordt door Holland dus niet als een tot de Hanze behorende stad gezien. Tegelijkertijd nam Kampen na 1408 wel deel aan vergaderingen van de Oost-Nederlandse Hanzesteden, ondersteunde de stad het Hanzebeleid tegen zeeroverij en bleven nauwe handelsbetrekkingen met Pruisische en Lijflandse Hanzesteden bestaan.⁴⁴ Het is te begrijpen dat de steden in Pruisen en Lijfland, net als die in Holland en Zeeland, geen moeite hadden met het handelsbeleid van Kampen. Kampen was namelijk een goede handelspartner. Het Hanzekantoor te Brugge reageerde echter hard op de handelswijze van Kampen. In een lijst met bezwaren van de Duitse koopman te Brugge staat onder andere dat 'enyge buten der henze, unde sunderlinges Hollanders, Zelanders unde borghers van Campen' dagelijks handeldreven in Lijfland.⁴⁵ Was Kampen in deze periode nou wel of geen Hanzestad? Bovenstaande maakt duidelijk dat de stad niet alleen afhankelijk van hanzeatische handel was. Het had zelfstandig privileges verworven en bleef daar uiteraard ook gebruik van maken. Ook bleef het zelfstandig privileges verwerven. Zo kreeg Kampen in 1413, twintig jaar eerder dan de Hanze, handelsvoorrechten voor de zouthandel uit de baai van Bourgneuf.⁴⁶ De bloei van de Hollandse handel in de Oostzee leidde uiteindelijk in 1438 tot de Hollands-Wendische oorlog, ook wel bekend als de Zoutoorlog.⁴⁷ Lübeck trachtte het conflict breder te trekken door er een algemene Hanze-

aangelegenheid van te maken. Door gezamenlijk op te trekken kon de Hollandse aanwezigheid in de Oostzee worden ingeperkt. De omstandigheden waren nu echter heel anders. Veel steden in het Hanzegebied waren gebaat bij de handel met de Hollanders. Kampen onderhield nauwe betrekkingen met de Hollanders en wilde ook de verhoudingen met de Wendische steden niet schaden. Toen beide partijen waarschuwend dat alle schepen met vijandelijke waar werden aangehouden, was dat dus een groot probleem voor veel steden. Met andere steden uit het Oversticht en Gelre kon Kampen een compromis met Holland sluiten. Ze zouden zich houden aan het Hollandse verbod op handelsvaart naar de Wendische steden en zouden in ruil daarvoor door de Hollanders worden ontzien. Schepen en goederen die al eerder in beslag waren genomen werden per direct teruggegeven. Kampen mocht als compensatie tijdelijk een belasting, de pondtol, invoeren op alle goederen uit Holland die over de IJssel werden vervoerd.⁴⁸ Kampen en de andere Nederlandse steden kozen dus meer de zijde van Holland. Dat is logisch, want steun aan de Wendische steden had het waarschijnlijk onmogelijk gemaakt om over de Zuiderzee te varen.

Het lidmaatschap van de Hanze

Hoe wonderlijk is het dat na de beëindiging van de oorlog in 1441 Kampen officieel lid van de Hanze werd! Het maakte sinds de 13de eeuw al gebruik van Hanzeprivileges, maar was ook vooral een zelfstandige handelsstad met belangen in Holland. De opname heeft zeker te maken gehad met de bloei van Holland. De Hanzesteden wilden namelijk weten wie aan welke zijde stond. Bovendien wilden de steden in het grensgebied van Hanze en Holland zich ook verzekerd weten van het genot van de Hanzeprivileges.⁴⁹ Het was voor Kampen te lastig geworden om te blijven laveren tussen Holland en de Hanze, het moest ergens bij horen.⁵⁰

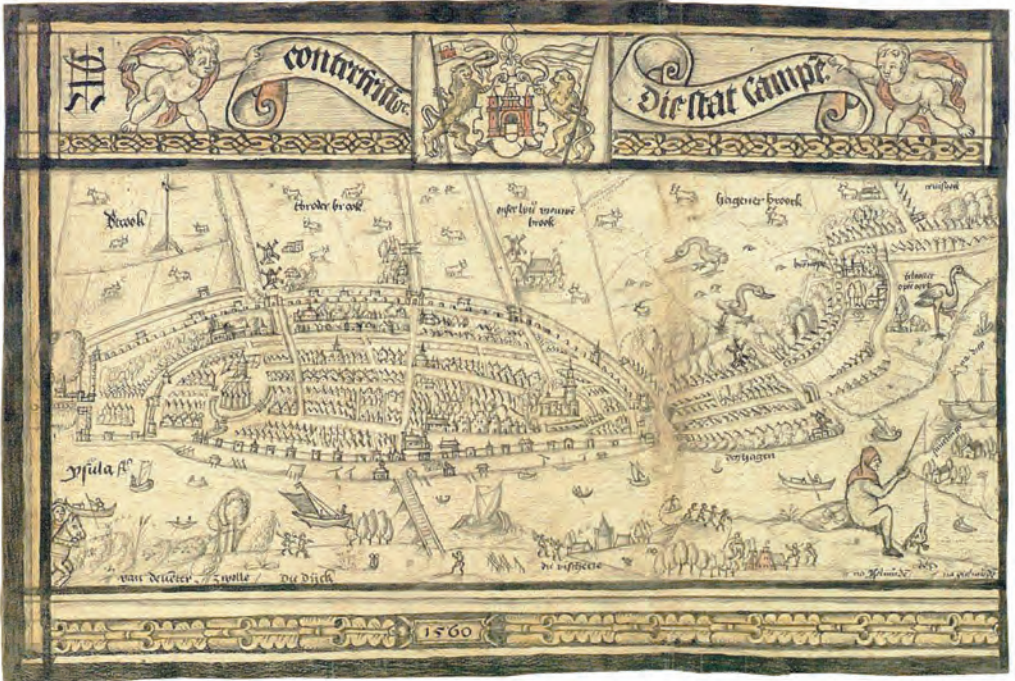
Het Hanzelidmaatschap betekende niet dat de houding van Kampen tegenover de Hanze erg veranderde. Tijdens de algemene Hanzevergadering van 1447, de drukstbezochte vergadering van de Hanze, werd een aantal punten besproken dat tot een strakkere organisatie zou moeten leiden. Een van de punten was de uitbreiding van het stapelrecht van Brugge, waardoor nog meer producten onder de stapel werden gebracht. Ingrijpender was dat het gezag van het Hanzekantoor in Brugge werd vergroot door de uitbreiding van het schot. Het schot was een soort belasting op ter Hanzestapelplaats verkochte goederen en bedroeg een derde groot per pond, dat is 1/720 van de waarde van de handel.⁵¹ De uitbreiding betekende dat deze belas-

ting voortaan niet alleen werd geheven op de goederen die in Vlaanderen werden verhandeld, maar ook op de in Holland, Brabant en Zeeland door Hanzekooplieden gekochte en verkochte goederen.⁵² Lübeck poogde met dit besluit het in verval zijnde Hanzekantoor in Brugge te steunen. We hebben gezien dat de handel met Holland voor Kampen, en de andere IJsselsteden, van grote betekenis was. Tegen deze in 1447 genomen besluiten werd dan ook hevige kritiek geuit door de IJsselsteden.

De kritiek van Kampen en de andere IJsselsteden op het schot en de stapeldwang werd er vanaf 1470 niet minder op. De in dat jaar afgekondigde stapelreformatie en de verhoging van het schot leidden tot felle protesten. Zo weigerde Hamburg in 1472 Kamper kooplieden hun stapelgoederen uit te laten voeren als deze niet naar Brugge werden gebracht. In een brief klaagt Kampen dat zo'n reis ongelegen komt. De stad vindt het billijk de goederen naar Kampen of een andere Hanzestad te mogen vervoeren.⁵³ De Zuiderzeesteden, waaronder Kampen, en de Westfaalse steden omzeilden niet alleen de stapelplicht, ze meldden zich ook vaak af voor de Hanzevergaderingen, omdat zij de genomen maatregelen niet wilden navolgen.⁵⁴

Het belang van de handel met Holland voor de IJsselregio kwam in deze periode duidelijk naar voren. In 1475 uitte het Hanzekantoor te Brugge bezwaren tegen vier Kampenaren die geen schot hadden betaald. Kampen antwoordde dat drie van de vier Kampenaren het schot intussen hadden betaald aan het Hanzekantoor in Bergen in Noorwegen. In de brief maakte de stad ook nog even duidelijk dat het schot voor de Kampenaren 'seer swair ende hinderlic boven yemant anders van der Hanse' is, omdat 'wij Hollant naere belegen sijn dan andere Hansesteden ende ons nergent ter see weyn-den kunnen dan doer Hollant'. Daarnaast verkeren zij dagelijks in Holland om 'hem toe generen mit welke coepmanschap, die over see of van Oesten niet en comen'.⁵⁵ Kampen klaagde, terecht, dat zij als dicht bij Holland gelegen handelsstad te zwaar met het schot werd belast.

Ondanks de kritiek uit Kampen over het schot en de klachten van de Hanze over het niet betalen van het schot, benadrukten zowel Kampen als andere Hanzesteden het Hanzelidmaatschap van de IJsselstad. In 1478 nam Keulen het voor Kampen op door te verklaren dat de stad sinds lange tijd lid van de Hanze is.⁵⁶ In hetzelfde jaar weigerde Kampen samen met Holland, Zeeland en Friesland een vloot te vormen ter bescherming van de handel tegen de Fransen. De stad schrijft dat het lid van de Hanze is en dat het door aan te sluiten bij de Hollanders, Zeeuwen en Friezen niet alleen de Fransen, maar ook de Hanze tot vijand zou maken.⁵⁷ Ondanks de voor Kampen belangrijke

Plattegrond van Kampen uit 1560. Uit het manuscript *Spiegel van de wereld*, geschreven in de jaren 1560-1578 in Kampen door Herman Wolf. De codex berust in de Nationale Bibliotheek in Sint-Petersburg.

‘coepmanschap’ met Holland en de weerstand tegen de schotbepalingen, wilde Kampen haar band met de Hanze niet verliezen. Een archiefstuk in het Kamper stadsarchief toont bijvoorbeeld dat Kampen erg zuinig was op het document dat haar Hanzelidmaatschap bewees. De eerste bladzijde van het *Liber Vetus* van 1509-1550 bevat een staat van aanwezige archivalia, die als hulpmiddel voor schepenen en raad kan hebben gefungeerd bij het noteren van besluiten. Deze staat dateert trouwens niet uit de 16de eeuw, want het handschrift is 15de-eeuws. In het document staat onder andere: ‘die brieff der stad van Colne dat wij in der hanse syn licht in des borgermeisters contoer affter der becreten rugge in ene runde doese.’⁵⁸ Dit bevestigt dat in de 16de eeuw in Kampen het bewijsstuk van het Hanzelidmaatschap bestuurlijke relevantie had behouden. Een ander archiefstuk dat circa 1560 werd opgemaakt, het register van privileges en traktaten betreffende de handel van de Duitse Hanze op Engeland (1273-1553), is een ander voorbeeld van het belang dat de Hanze nog voor de stad Kampen had.⁵⁹ Het Hanzelidmaatschap bleef dus van belang, maar ook in de 16de eeuw

werden niet alle Hanzevergaderingen door Kampen bezocht. Doordat besluiten genomen op Hanzedagen, bijvoorbeeld over het schot, telkens in hun nadeel werkten, verklaarden Kampen, Zwolle en Deventer in 1518 dat ze de houding van de Hanzedag niet langer accepteerden. Er was een grote eensgezindheid in de IJsselregio om de Hanzedagen niet meer te bezoeken. Kampen en ook Zwolle en Deventer verschenen dus niet op de Hanzedag van 1518, waarop de Hanzevergadering deze steden betitelde als de 'alle tyd wedderwartigen Suederseeschen stedere'.⁶⁰ Het bleef bij deze harde woorden, ook al wilde de Hanze zich in deze periode juist strakker verbinden en minder flexibiliteit toestaan.

De moeizame verhouding met de Hanze was voor Kampen geen reden om uit de Hanze te stappen. Ook na de inlijving in het Habsburgse Rijk in 1528 blijft het lidmaatschap van de Hanze voor Kampen namelijk van belang. Door de inlijving ontstond er een situatie waarin de stad niet alleen tot het Heilige Roomse Rijk, de Hanze en het Oversticht, maar ook tot het Habsburgse Rijk behoorde. De keizer van het Heilige Roomse Rijk had nu ook als vorst van het Habsburgse Rijk de macht in de IJsselsteden. Dit betekende echter niet dat Kampen (en de andere Hanzesteden in het Oversticht) verworven rechten en vrijheden tijdens haar feitelijke onafhankelijkheid in het Heilige Roomse Rijk wilde verliezen. In het *Liber Vetus* wordt het behoud van de privileges zelfs als voorwaarde voor de overdracht gesteld. Hierin staat namelijk dat 'Scepen ende raidt met beide de gemeente na der vergaderinghe hebben eendrachtelicke gesloten ende overgegeven sich onder der keyser te ergeven ende der keyser ende sijne keizerlijke majesteits erven na vermogen der notulen voir eren naturlicke heren an to nemen, beholtlick ons te laten bij alle onsen olden privilegien...'⁶¹ Stadhouders George Schenck van Toutenburg beloofde uiteindelijk namens Karel V alle rechten van zijn nieuwe onderdanen te beschermen en te handhaven.⁶²

Besluit

Tegenwoordig wordt Kampen graag als een Hanzestad gezien. Door de sterke handelspositie van de stad kon het inderdaad lange tijd van betekenis zijn binnen de Hanze. Kampen was echter meer dan een Hanzestad. Kamper kooplieden wisten zelfstandig privileges te verwerven in bijvoorbeeld Holland. En twintig jaar eerder dan de Hanze kreeg de stad belangrijke voorrechten voor de zouthandel uit de baai van Bourgneuf in Frankrijk. Dat zegt wel wat over de betekenis die Kampen ook buiten de Hanze had. Het flexibele karakter van de Hanze maakte het voor Kampen mogelijk om meer te zijn

dan een Hanzestad. Het was een handelsstad van betekenis! Plaatsing van een aantal handelsbankjes zou wel zo gepast zijn...

Noten

1. De Hanzebankjes werden geïntroduceerd tijdens de Internationale Hanzedagen die van 15 t/m 18 juni 2017 in Kampen plaatsvonden. Een mooi, internationaal evenement waar Hanzesteden uit voornamelijk Noord- en Noordwest-Europa aanwezig waren.
2. Over de IJsselkogge verscheen zowel een wetenschappelijke uitgave, W.B. Waldus (red.) *De opgraving en lichting van de 15e-eeuwse IJsselkogge* (Amersfoort 2018), als een publieks-uitgave, Wouter Waldus, *De IJsselkogge. Hanzeverleden boven water* (Utrecht 2019).
3. B. Looper, 'Aan de grenzen van de Hanze. De IJsselregio als economisch systeem in de middeleeuwen', *Overijsselse Historische Bijdragen. Verslagen en mededelingen van de Vereeniging tot beoefening van Overijsselsch Regt en Geschiedenis 132. De Hanze* (2017) 12.
4. Neem vooral een kijkje op de website van het promotieproject Communicatie tussen Hanzesteden. Onderlinge relaties weerspiegeld (<https://hanzesteden.org>), een promotieonderzoek waarmee Maartje A.B. in oktober 2018 startte. De blogpost Wat was de Hanze? (<https://www.hanzesteden.org/wat-was-de-hanze/>) geeft een duidelijke uitleg over hoe historici tegenwoordig over de Hanze denken.
5. Een mooi overzicht van de ontwikkeling van de Nederlandse geschiedschrijving over de Hanze in: J. Weststrate, 'Die Niederländische Geschichtsschreibung über die Hanse', *Hansische Geschichtsblätter* (2012) 175-209.
6. Er is recent veel literatuur verschenen over de Hanze. Zoals: H. Brand, E. Knol (red.), *Koggen, Kooplieden en Kantoren. De Hanze, een praktisch netwerk* (Hilversum/Groningen 2010), A. van der Zee, *De Wendische Oorlog. Holland, Amsterdam en de Hanze in de vijftiende eeuw* (Hilversum 2018); I.A. Iwanov, *Die Hanse im Zeichen der Krise. Handlungsspielräume der politischen Kommunikation im Wandel (1550-1620)* (Keulen/Weimar/Wenen 2016); *Overijsselse Historische Bijdragen. Verslagen en mededelingen van de Vereeniging tot beoefening van Overijsselsch Regt en Geschiedenis 132. De Hanze* (Hilversum 2017).
7. *Wat was de Hanze?* (<https://www.hanzesteden.org/wat-was-de-hanze/>).
8. Van der Zee, *De Wendische Oorlog*, 48.
9. B. Looper, 'De Nederlandse Hanzesteden: scharnieren in de Europese economie 1250-1550', in: H. Brand, E. Knol (red.), *Koggen, Kooplieden en Kantoren. De Hanze, een praktisch netwerk* (Hilversum/Groningen 2010) 110.
10. Vergelijk T. van Dodewaard, 'Zierikzee, zijn geschiedenis aan de Oostzee. De relatie tussen Zierikzee en de Hanze in het Oostzegebied in de veertiende en vijftiende eeuw', in: *Kroniek van het land van de zeemeermin* (Schouwen-Duiveland) (2018) 21.
11. H. Brand, 'The Hanseatic League in Past and Present Europe: views and approaches', in:

- H. Brand (red.), *The German Hanse in past & present Europe. A medieval league as a model for modern interregional cooperation?* (Groningen 2007) 13.
12. In 1347 werd de Hanze in zogenoemde *drittels* (derdedelen) opgedeeld: het Lübecks, het Gotlands en het Westfaals-Pruisisch derdedeel. In 1447 werd de indeling van de Hanze gewijzigd in een vierdeling met een Lübecks, Westfaals, een Saksisch en een Pruisisch-Lijflands kwartier. Kampen maakte deel uit van het Westfaalse kwartier.
 13. A. Pichierri, *Die Hanse - Staat der Städte. Ein ökonomisches und politisches Modell der Städtevernetzung* (Opladen 2000) 67-68.
 14. De laatste Hanzedag vond plaats in 1669.
 15. Iwanov, *Die Hanse im Zeichen der Krise*, 322-323.
 16. F.C. Berkenvelder, *Zwolle als hanzestad* (Zwolle 1983) 79.
 17. In het Stadsarchief Kampen bevindt zich zo'n lijst: Stadsarchief Kampen (hierna SAK), Oud Archief (hierna OA), inv.nr. 2135. 'Oud Archief' is tegenwoordig omschreven als 'Stadsbestuur Kampen, 1251-1813'. Omdat in de literatuur steeds 'Oud Archief' als verwijzing is gehanteerd, is dit in deze bijdrage ook gehandhaafd.
 18. C.A. Tamse, 'Bijdrage tot de economische geschiedenis van Kampen in de Middeleeuwen en de XVIe eeuw', *Kamper Almanak* (1963-1964) 206-209.
 19. E. Rijpma, *De ontwikkelingsgang van Kampen tot omstreeks 1600, vooral in de laatste jaren der zestiende eeuw* (Groningen 1924) 10.
 20. SAK, OA, inv.nrs. 2004-2005.
 21. SAK, OA, inv.nr. 2042.
 22. Een stedenbond van Noord-Duitse steden, waaronder Lübeck, Wismar, Stralsund, Greifswald en Rostock.
 23. K. Koppmann, *Hanserecesse Abt. I. Band I, 1256-1370* (Leipzig 1870) 30.
 24. Circa 1285, zie: *Hanserecesse Abt. I. Band I*, p. XXXI.
 25. F.D. Zeiler, "'Soe die stadt Campen meest op zeevarende neringe gefundeert is...". Sociaal-economische ontwikkelingen 1250-1820', in: J. Kummer (red.), *Geschiedenis van Kampen, deel 2. "Zij zijn Kampers..."* (Kampen 2001) 27-28. Rijpma; *De ontwikkelingsgang*, 11; Berkenvelder, *Zwolle als Hanzestad*, 12; P.A. Meilink, *De Nederlandsche Hanzesteden tot het laatste kwartaal der XIVe eeuw* (Den Haag 1912) 114-115.
 26. F. Petri, 'Die Stellung der Südersee- und IJsselstädte im flandrisch-hansischen Raum', *Hansische Geschichtsblätter* 79 (1961) 40, 43.
 27. SAK, OA, inv.nr. 2105.
 28. SAK, OA, inv.nr. 2046. Vertaling: 'ze met al haar goederen tolvrij mogen varen langs onze tolleren in al onze landen'.
 29. Lijflandse steden waren steden uit ruwweg het gebied van de huidige staten Estland en Letland.
 30. V. Henn, "...dat wy se wedder in de hense nemen wolden". Zur "Wieder"aufnahme ostn-

- iederländischer Städte in die Hanse in der ersten Hälfte des 15. Jahrhunderts', in S. Neumann, I. Weber, D. Weiss (red.), *Ad laudem et gloriam: Festschrift für Rudolf Holbach* (Trier 2016) 151-172.
31. Zeiler, 'Soe die stad Campen meest op zeevarende neringe gefundeert is...', 19-20.
 32. Tamse, 'Bijdrage tot de economische geschiedenis van Kampen', 209-210.
 33. K. Höhlbaum, *Hansisches Urkundenbuch. Vierter Band* (Halle 1896), nr. 10-12, p. 6-7.
 34. Henn, '...dat wy se wedder in de hense nemen wolde', 151-172. Petri spreekt van de *splendid isolation* van Kampen voor 1441. Zie: Petri, 'Die Stellung der Südersee- und IJsselstädte', 51.
 35. Höhlbaum, *Hansisches Urkundenbuch. Vierter Band*, nr. 243, p. 97. Zie ook: Petri, 'Die Stellung der Südersee- und IJsselstädte', 46. Vertaling: 'die van Kampen en haar helpers van de Zuiderzee'.
 36. SAK, OA, inv.nr. 2034.
 37. Van der Zee, *De Wendische oorlog*, 84-86.
 38. Voor de betrokkenheid van Zierikzee bij de markt op Schonen, zie: Van Dodewaard, 'Zierikzee', 19-22. In 1368 kreeg ook Zierikzee een eigen vitte op Schonen.
 39. J. Weststrate, 'Abgrenzung durch Aufnahme. Zur Eingliederung der Süderseeischen Städte in die Hanse, ca. 1360-1450', in: *Hansische Geschichtsblätter* 121 (2003) 18-21.
 40. Weststrate, 'Abgrenzung durch Aufnahme', 22-26.
 41. Looper, 'De Nederlandse Hanzesteden', 114.
 42. Zeiler, 'Soe die stad Campen meest op zeevarende neringe gefundeert is...', 24.
 43. SAK Kampen, OA, inv.nr. 2050. Vertaling: 'omdat Kampen niet bij de Hanze hoorde'.
 44. Henn, '...dat wy se wedder in de hense nemen wolde', 151-172.
 45. Weststrate, 'Abgrenzung durch Aufnahme', 31-32. Vertaling: 'enige buiten de Hanze, in het bijzonder Hollanders, Zeeuwen en burgers van Kampen'.
 46. Petri, 'Die Stellung der Südersee- und IJsselstädte im flandrisch-hansischen Raum', 45-46.
 47. F.D. Zeiler, 'De wegen van het zout', *Kamper Almanak* (2012) 118. Zie ook: Zeiler, 'Het Digestum Vetus, een blik in het stedelijk leven in de late middeleeuwen', *Kamper Almanak* (2018) 201-202. Ook Dick de Boer toont aan dat de zouthandel een stevige conflictbasis vormde, die in 1438 mede tot een gewapend conflict zou leiden. D.E.H. de Boer, 'De stad als pleitbezorger', *Kamper Almanak* (2005) 45.
 48. Van der Zee, *De Wendische oorlog*, 165-166.
 49. B. Looper, 'Aan de grenzen van de Hanze', 20.
 50. L. Lensen en W.H. Heitling, *De geschiedenis van de Hanze. Bloeitijd langs de IJssel* (Deventer 1990) 18.
 51. P. Dollinger, *De Hanze: opkomst, bloei en ondergang van een handelsverbond* (Utrecht 1967) 131.
 52. Berkenvelder, *Zwolle als Hanzestad*, 45.
 53. W. Stein, *Hansisches Urkundenbuch. Band 10, von 1471-1485* (München 1907) nr. 124, p. 79.
 54. H. Brand, "'dat zy in huer privilegiën van der hanzen onverkurt sullen syn ende bliven".

- Hanze, Habsburg en de Zuiderzeesteden in de eerste helft van de zestiende eeuw', *Overijsselse Historische Bijdragen* 132 (2017) 36.
55. Stein, *Hansisches Urkundenbuch*, nr. 382, p. 238. Vertaling: Kampenaren klagen dat het schot voor hen 'veel zwaarder is, omdat Kampen dichter bij Holland ligt dan elke andere Hanzestad. Ze moeten wel door Holland varen als ze naar zee willen. Daarnaast leveren Kampenaren veel goederen, die de Hollanders niet van anderen ontvangen'.
 56. Idem, nr. 634, p. 428.
 57. Idem, nr. 641, p. 433-434.
 58. SAK, OA, inv.nr. 21, *Liber vetus*, blz. 1. Vertaling: 'de brief van de stad Keulen waarin staat dat wij lid van de Hanze zijn, ligt in het kantoor van de burgemeester achter de beschreven boekrug in een ronde doos'.
 59. SAK, OA, inv.nr. 2124.
 60. D. Schäfer, *Hanserecesse. Dritte Abtheilung. Siebenter Band* (Leipzig 1905), nr. 108, par. 34, p. 147. Zie ook: V. Henn, '...de alle tyd wedderwartigen Suederseeschen stedere. Zur Integration des niederrheinisch-ostniederländischen Raumes in die Hanse', *Hansische Geschichtsblätter* 112 (1994), 41. Vertaling: 'de altijd weerspannige Zuiderzeesteden'.
 61. SAK, *Liber vetus*, fo.78v. Vertaling: 'schepenen en raad hebben eensgezind besloten de keizerlijke majesteit aan te nemen, op voorwaarde dat de oude privileges niet verloren zullen gaan'.
 62. Jan ten Hove, *Geschiedenis van Zwolle* (Zwolle 2005) 215.